

ЗА КАТЕГОРИИТЕ „ИСТОК“ И „ЗАПАД“ ВО РОМАНИТЕ „БЕЛАТА ТВРДИНА“ ОД ОРХАН ПАМУК И „ЗОНА ЗАМФИРОВА“ ОД СТЕВАН СРЕМАЦ

д-р Луси Караниколова-Чочоровска

Универзитет „Гоце Делчев“ во Штип
Филолошки факултет, Штип

Клучни зборови: Исток, Запад, култура, цивилизација, човек од Исток, човек од Запад.

Key words: East, West, culture, civilization, man from the East, man from the West.

1. ПРИСТАП

За да не звучиме премногу општо, веднаш го дефинираме семантичкиот опсег на поимите „исток“ и „запад“. Во оваа прилика, тие не се потпираат на конкретна теориско-критичка литература, туку се однесуваат на низа ентитети во двата анализирани романа кои помалку експлицитно, а повеќе имплицитно ги потенцираат разликите, но и сличностите меѓу одделните културни и цивилизациски придобивки на „источниот“ и „западниот“ свет.

Се определуваме за анализа на овие елементи во романите „Белата тврдина“ од Орхан Памук и Зона Замфирова од Стеван Сремац[□] од едноставна причина што првиот претендира повеќе кон афирмација на Истокот и Западот преку една своевидна и уникатна мисловна димензија, за разлика од вториот, каде што тие се „предадени“ од гледна точка на нивната применетост - како веќе практикувани вредности. Впрочем, во 33 од СС, заради доминацијата на традиционално-патријархалната ориентираност, впечатокот по однос на овие елементи е поконкретен.

Романот на еминентниот турски нобеловец напишан во средината на 80-тите години на минатиот век пренесува дејство лоцирано во велелепниот

[□] Во натамошниот текст ќе ги користиме кратенките БТ од ОП и 33 од СС.

Истанбул во 17 век. Романот пак на српскиот реалист, објавен на почетокот на 20-от век, дејството го „сместува“ во градот Ниш, во втората половина на 19-от век.

И во двата романа, ваквата хронотопска детерминираност не претставува пречка за пристап, односно анализа на категориите „исток“ и „запад“ од гледна точка на нивната сличност, односно различност.

Сосема го оправдуваме и се согласуваме со ставот на Орхан Памук кој во Поговорот на романот „Белата тврдина“ ги потенцира „(...) делбите на народите и културите од Исток и Запад“, истакнувајќи дека „(...) различните бои се откриваат и се обединуваат“ (Памук, 2006: 184).

2. ИСТОК – ЗАПАД ВО РОМАНОТ „БЕЛАТА ТВРДИНА“ ОД ОРХАН ПАМУК

Квантитативниот биланс на ентитетите исток и запад во романот БТ од ОП изнесува сè на сè 32 примерока, „расфрелни“ низ нешто помалку од 200 страници печатен текст, во македонскиот превод на ова прекрасно четиво.

Јас-нараторот, при сè што раскажува во прво лице и по таков начин му допушта на читателот да очекува поголема непосредност на кажаното, сепак, кога се во прашање категориите исток и запад, тоа не се случува. Зашто имено, тие се толку индиректно, толку имплицитно „вградени“ во нарацијата што навистина, потребно е читање „со загледување“. Со други зборови, ентитетите исток и запад не се видливи „на прв поглед“.

Сепак, и покрај тоа што се чинат „невидливи“, нивната појавност и функционалноста имаат своја длабока законитост. Таа, законитоста, се манифестира според следниот редослед:

- Потенцирање на разликите меѓу Истокот и Западот;
- Сличност, односно „истост“, за што нужно придонесуваат токму разликите;
- Замена: потреба да се биде како „другиот“, односно да се биде другиот;
- Наравоучение: секој (да) постои за себе, почитувајќи го другиот, едновремено.

2.1. За разликите

Најнапред се потенцираат конфесионалните разлики. Така, кога заробениците-христијани ги претставуваат пред султанот во Истанбул, „(...) на сите столбови беа истакнати знамиња, под нив се ставија нашите знамиња, при што нивните кабадахии ги опсипаа со стрели обратно обесените слики од мајката Марија и крстовите“ (Памук, 2006: 15). Веќе, само употребата на присвојните заменки „наши“ и „нивни“, моќно ја подвлекува разликата меѓу двата света и нивната различност. Таа е потенцирана и преку, на различни места нотираниот факт дека христијаните се молат, а муслиманите се клањаат.

Освен тоа, кај „претставникот“ на христијаните (јас-нараторот), кај кого се случува промена во владеечката позиција, така што тој од господар станува роб на Османлиите, во затворот, занимавајќи се со исцелителство и учејќи турски, ќе му биде речено дека: „(...) за кусо време ќе може да стане муслиман“ (Памук, 2006: 16). Сепак, тоа воопшто не се случува, факт што послужува до крај да се следат различностите и сличностите меѓу Истокот и Западот.

Освен од конфесионална, разликите меѓу „двата света“ се уште и од културолошка и од цивилизациска природа. Така, симпатичниот наратор и Учителот, двата носечки лика во романот, уште од почетокот на нивниот заеднички живот читаат и пишуваат на дрвена маса, а не на ниска софа, што наидува на осуда од околината. Станува збор за типичен „западен“ белег, кој подоцна од 17 век се прифаќа на просторите на османлискиот Исток.

За цивилизациска може да се смета разликата во однесувањето на човекот од Запад (јас-нараторот) и човекот од Исток (Учителот), а по однос на чумата: првиот бара егзактно решение на конкретниот проблем, вториот бара спас и утеха во Бог и се помирува со судбината: „Раскажав што бев прочитал за чумата од Хипокрит, Тукидит и Бокачо, но со тоа уште повеќе се понижив, бидејќи Учителот рече дека не се плаши од чума, зашто таа била одредена од Аллах, додавајќи дека на човек ако му е речено да умре и ќе умре и оти е залудно моето стравување и затворање дома (...) Ако е речено, ќе нè снашла секаде“ (Памук, 2006: 77). Западен метод и практика е „(...) за да се заштитиме од чумата, мртвите треба да ги полеваме со вар, а нашиот

допир со луѓето да го сведеме на минимум (Памук, 2006: 77). Или: „Глупо е човек да се фрла во преградките на смртта кога има можност за спас“ (Памук, 2006: 80).

Во категоријата разлики посебно ја потенцираме западната супериорност во сферата на науката, која, за волја на вистината е „понудена“ од авторот, односно нараторот и не е вметната во устата и мислите на човекот од Западот. Имено, понекогаш се случува, тој, симпатичниот наш наратор да искаже презир кон однесувањето на луѓето од Истокот во науката, а главно врз основа на однесувањето на неговиот сопатник – Учителот. „Западниот“ човек ова го констатира „(...) од резултатите од неговите истражувања (на Учителот), засновани на она што го добиваше од евтините книги и моите истражувања“ (Памук, 2006: 57).

Си дозволуваме во овој случај да го изразиме нашето лично мислење, што е мислење на многумина од афирмираниот научен свет воопшто дека, повеќе се полага доверба во источната наука одошто во западната, најмногу заради нејзиниот континуитет и ефикасноста.

И конечно, во разликите ги вметнуваме и т.н. „непомирливи“ разлики меѓу „двата света“. Тоа, во романот се случува двапати. Еднаш кога „западниот“ човек ги „лови“ слабостите на Учителот и „оние како него“, изразувајќи ја по таков начин својата „западна“ ароганција спрема „источниот свет“: „Со успех заврши мојот обид за разоткривање на слабите точки кај него и кај нему сличните луѓе. Затоа се надевав дека не се далеку деновите на мојата одмазда, не само кон него туку и кон сите други“ (Памук, 2006: 74,75). И вторпат, иста таква ароганција, само во обратен правец: Истокот спрема Западот, овојпат, од позиција на моќ: „Еднаш, кога поприлично ме заболела неговата рака, забележав оти ме сожалеа. Ова беше гадно сочувствие кон некогаш кого не го чувствував за рамен на себе“ (Памук, 2006: 71).

Како и да е, различните разлики меѓу двата света, колку и да се големи, колку и да се непремостиви, во овој роман, мошне спонтано и лесно преминуваат во обратното од себе – во сличност, на места дури и во поситоветување (= истост) меѓу двата лика (човекот од Запад - нараторот и човекот од Исток – Учителот) и „двата света“ – источниот и западниот.

2.2. *За сличностите*

Сличноста, а потоа и поистоветувањето се неминовни појави, или можеби подобро нус – појавина приказните во кои се потенцираат разликите меѓу некого или нешто.

Овде, во овој роман, сличноста почнува во моментот кога за првпат се среќаваат нараторот и Учителот, кога заробеникот од Запад му е „доделен“ на Учителот, со кој тој има и физичка сличност – тие наликуваат еден на друг како да се браќа – близнаци. Веќе овој податок, даден уште на почетокот на романот, иако го означува имплицитниот паралелизам меѓу двата отсекогаш и вечно различни света, сепак, едновременно упатува на нивната блискост, на нивната безмалку истост, која на крајот од нарацијата речиси и да се релативизира, односно да се неутрализира, така што станува ирелевантна.

Натаму, таа сличност се потенцира преку размислувањата на ликот-наратор дека: „Понекогаш мислеа оти Учителот исто како и јас, ја сфаќа нашата сличност, па бев љубопитен дали и тој, како и јас, гледајќи во мене, се гледа себе“ (Памук, 2006: 55).

Очигледната сличност меѓу западниот и источниот човек многу почесто се потенцира веќе од средината на романот, веројатно за да се афирмира, иако не доволно експлицитно, конечниот став на авторот дека Истокот и Западот треба да се „мерат“ со ист аршин, дека тие имаат иста вредност.

По однос на сличноста меѓу човекот од Исток и човекот од Запад (читај! - сличност, односно „истост“ меѓу Истокот и Западот) вака се изразува тогашното истанбулско јавно мислење (= луѓето од „нивното маало“): „Маалците за Учителот велеа оти јаде на маса небаре каурин, оти троши грдни пари за книги (...) дека повеќе од жени сака момчиња, за тоа дека сум му брат близнак, оти не постел за време на Рамазан и дека чумата дошла поради неговите гревови“ (Памук, 2006: 82).

2.3. *За „замените“*

Третата фаза во процесот на третман на категориите исток и запад во романот БТ од ОП, поточно нивното манифестирање низ нарацијата се

однесува на очигледните „замени“. Овие замени се случуваат главно на ниво на ликови, а нивниот семантички одглас се реперкуира на текстот во целост.

Станува збор за оние романескни ситуации, божем ненамерно вградени во раскажувањето, кога Учителот сака да биде човекот од Запад и обратно, за што подлогата постои уште во податокот за нивниот сличен физикус. Со други зборови, тоа „сакање“, потајно прижелкување „да се биде другиот“ или „да се биде како другиот“ може да се преведе како: Западот копнее да биде Исток и Истокот копнее да биде Запад.

Еве како тоа се манифестира во нарацијата:

„Дали сè така среќо се живее таму?“ – ќе праша Учителот. Или:

„(...) Јас станав ти (...) Рече дека светот го гледа со моите очи. Најпосле успеал да сфати што и како мислат оние“ (Памук, 2006: 89,90).

Имено, живеејќи заедно речиси две децении, Учителот и ликот–раскажувач неминовно станувале „поинакви“, станувале како „оној другиот“. Западниот човек сè повеќе почнува и ментално да наликува на оној од Истокот и обратно. Најпосле, кон крајот на нарацијата, тие двајца си ги заменуваат и местата на работа и живеење: Учителот оди да живее во Италија, со идентитетот на западниот човек, а овој вториот пак, речиси „станува“ источен човек: „(...) Се враќав во својот претходен идентитет којшто попусто настојувал да го заборавам“.

При сето ова, паѓа во очи фактот дека ниту едниот ниту другиот не успева „со сила“ да го натера оној „другиот“ да стане како него, туку тоа се случува како резултат на заемното влијание, поткрепено со заедничкото живеење, во кое, западниот човек е роб, а источниот е од страната на господарите.

Веќе ова сознание нè носи до последната фаза, кога разликите меѓу Истокот и Западот се неутрализираат.

2.4. Секој за себе и – почитување на „другиот“

Оваа последна фаза во третманот на Истокот и Западот како засебни ентитети во романот БТ од ОП претставува логична последица на развојот на настаните. Имено, еден старец од крајот на романот (во овој случај, воопшто не е важна неговата улога во нарацијата) ќе го постави следново прашање:

„Дали мислиш дека човекот може да е среќен кога ќе замени нечиј туѓ живот?“ (Памук, 2006: 165).

Еве како ние ја „преведуваме“ оваа прашална реплика на анонимниот старец, чија старост, едновремено претставува и синоним за искуство и мудрост: Секој да си остане тоа што е – свој и единствен! Да нема делби и нагласување на разликите, туку тие, разликите, едноставно да се третираат само како културни и цивилизациски придобивки.

Колку и да звучи морализаторски, ваквото поедноставување на поентата на романот на Орхан Памук во најмала рака е полезно и добро...

3. ИСТОК – ЗАПАД ВО РОМАНОТ „ЗОНА ЗАМФИРОВА“ ОД СТЕВАН СРЕМАЦ

Категориите исток и запад во романот ЗЗ од СС ги разгледувме колку во контекстот на нарацијата, толку и според начинот на кои беа прикажани во истоимениот филм од 2002-та година. Имено, токму филмуваната верзија ја направи љубовната приказна за убавата чорбациска ќерка Зоне на хаџи Замфир и Мане кујунџијата допадлива и популарна.

Притоа, за нас, во оваа прилика е од особена важност фактот што сме имале можност сето тоа „да го видиме“ со свои очи, што секако, го олеснува пристапот, поточно увидот во она што овде, во романов и во филмот може да се дефинира како западна или источна традиција.

Што е „источно“, а што „западно“ во романот на српскиот реалист?

Имајќи предвид дека дејството се случува во Ниш, во втората половина на 19-от век, во услови кога Јужна Србија е штотуку ослободена од Османлиите, логично и речиси очекувано е влијанието на Ориентот да биде посилно изразено за сметка на она западното.

Така, одењето во амам е источна карактеристика. Таква, „источна“ е и облеката на младите – и машките и женските. На пример, Зона Замфирова вака излегува да прошета низ чаршијата: „(...) Зона во онаа нејзина бундичка од атлас и црвени шалвари, кои за два-три прста се насираа под жолтото сатенско здолниште со цветчиња“ (Сремац, 1908: 12). Мане пак, најчесто „се носи“ вака: „(...) Се носеше убаво и во делник и уште поубаво во недела и на празник. Ќе ги облечеше оние негови тесни панталони во маслинова боја, а

на градите тенка, жолта свилена памучна кошула, преку неа елек и гунче – повторно во маслинова боја – па ќе се притегнеше со траболос-појас, на кој виси часовник на сребрен ланец“ (Сремац, 1908: 14). Исклучок од доминантното источно влијание во облекувањето веројатно прави само облеката на жандармите, која има повеќе западна настроеност, карактеристика која е повеќе „видлива“ во филмската верзија на романот.

Источното влијание е доминантно и во архитектурата. Тоа е, исто така, поочигледно во филмот отколку во романот, каде што посебно се обрнува внимание на местото и улогата на кујната во патријархалите домови, преку описот на кујната во куќата на чорбацијата хаџи Замфир: „Кујната, по правило е малку подалеку од одаите во една таква чорбациска куќа, за да не се чувствува мирисот од готвените јадења. Во таа кујна, со задоволство, и децата и домашните престојуваат преку ден. Кујната била најомиленото, така речиси најтоплото место Но, во поголемиот дел од денот, тоа е место за децата и жените“ (Сремац: 1908: 8).

Со доминантно источен белег се и родовите односи во романов (односите меѓу мажите и жените). Имено, текстот постојано го потенцира традиционалниот однос спрема женските деца, заедно со фактот дека „жената секогаш треба да трпи“. За волја на вистината, оваа патријархална состојба во 33 од СС се надминува така што насловната херојка не е претставена во такво „старинско“ светло. Зашто имено, таа успева да се избори за своето право на љубов, што донекаде може да се смета за западно влијание. Во оваа нотација го додаваме и традиционалниот однос меѓу момчињата и девојките кој требало секогаш да биде – на дистанца.

Источна карактеристика е и стројништвото, кое во овој роман се сретнува четири пати: еднаш тетка Дока и еднаш мајката на Мане ја „запросуваат“ Зона за Мане, а еднаш тетка Таска го „проси“ Мане и уште еднаш, индиректно, и самиот Хаџи-Замфир.

Директното западно влијание, кое во периодот кога се случува дејството во романот било едноставно неминовно е забележително преку образованието, тогаш кога се вели дека Зоне учела „германски буквар“ и преку присуството на списанијата, на печатените медиуми, практика која дотогаш била незабележана.

4. КОМЕНТАР

Увидот во категориите исток и запад во романот 33 од СС имаат поинакво поведење од оние во романот на Орхан Памук. Имено, овде не постои ниту имплицитна нотација дека тенденциозно се прави „рез“ меѓу „двата света“, источниот и западниот, туку карактеристиките што му припаѓаат и на едниот и на другиот, едноставно се практикуваат, се живеат како такви. Во романот 33 од СС, тие не се подложени ниту на строго разграничување ниту, пак, на дефинирање како источни и западни. Ова, пак, упатува на сознанието дека просторот каде што се одиграни настаните е простор кој подеднакво ги трпел двете влијанија, се разбира во различни временски периоди, така што тие влијанија се прифаќале спонтано и се сметале за природни, за свои.

Наспроти мисловноста, контемплативноста кои се доминантен белег на поетиката на Орхан Памук во романот „Белата тврдина“, во романот на Сремац наидуваме на еден вообичаен, секојдневен и обичен некогашен градски живот.

Впрочем, третманот на ентитетите исток и запад е, всушност, третман во различни книжевни контексти, но со иста, заедничка поента: сè е исто, сè е подеднакво вредно. „Двата света“ се во суштина еден ист свет. Се разбира, до ваков заклучок може да се дојде само ако се сака да се биде непристрасен. Инаку, веројатно, додека постои светот и векот, ќе постои онаа секогашна поделба на европските Исток и Запад.

Иако тоа не го посакуваме...

Литература:

- Арадурај, Ардџун, (2011), *Kultura i globalizacija*, Београд, Biblioteka XX vek;
Деретић, Јован, (1990), *Кратка историја српске књижевности*, Београд, Београдски издавачко-графички завод;
Dincelbaher, Peter, (2009), *Istorija evropskog mentaliteta*, Podgorica, Службени гласник;
Јаќоски, Воислав, (1983), *Фолклорот во македонската драма*, Скопје, Македонска книга, Институт за фолклор „Марко Цепенков“;
Крамариќ, Златко, (2010), *Идентитет, текст, нација*, Скопје, Табернакул;
Мојсијева-Гушева, Јасмина, (2010), *Во потрага по себеси*, Скопје, Институт за македонска литература;
Памук, Орхан, (2006), *Белата тврдина*, Скопје, Слово;
Сремац, Стеван, (1908), *Зона Замфирова*, електронско издање.

ON THE CATEGORIES OF “EAST“ AND “WEST“ IN THE NOVELS “THE WHITE CASTLE“ BY ORHAN PAMUK AND “ZAMFIR’S ZONA“ BY STEVAN SREMAC

Lusi Karanikolova-Chochorovska

Summary

This paper deals with the problematic of East vs. West in two novels: “The White Castle“ by Orhan Pamuk and “Zamfir’s Zona” by Stevan Sremac. It is about treating these two entities as separate categories, according to their frequency in the novels, as well as according to their importance to the culture of the East and to the culture of the West.

The goal is, by defining what is treated as "Eastern" and "Western" in the both novels, to indicate the need for bridging the differences between the so-called "Two Worlds", which are essentially one and only world.